

Eldina Lovaš

*(Filozofski fakultet, Katedra za povijest novog vijeka
– Doktorski studij, Sveučilište u Pečuhu)*

REFORMIRANO STANOVNIŠTVO SELA ZMAJEVCA U PRVOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA (1827.-1850.)

UDK 314(497.5 Zmajevac)“1827/1850“

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 16. 2. 2016.

U radu se na osnovi podataka matičnih knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih proučava reformirano stanovništvo Zmajevca u prvoj polovici 19. stoljeća. Temeljnom analizom podataka zapisanih u matičnim knjigama pokušava se prikazati detaljna demografska struktura stanovništva jednog područja. Analizom podataka matice vjenčanih prikazuju se načini identifikacije mladenaca te godišnja, sezonska i mjesečna raspodjela vjenčanja. Analizom matice rođenih želi se prikazati ukupan broj rođene djece unutar proučavanoga razdoblja, spolna struktura rođenih, broj blizanačkih trudnoća te broj mrtvorodne i posthumno rođene djece. Analizom zapisa matice umrlih pokušava se prikazati godišnja i sezonska raspodjela umrlih, njihova starosna struktura, ali i uzroci njihove smrti. Temelj analize demografskih podataka čine neobjavljeni izvori koji se čuvaju u Arhivu Baranjske županije Mađarskog državnog arhiva u Pečuhu, a obrađeni broječani podaci prikazani su tablicama i grafikonima.

Ključne riječi: južna Baranja, Zmajevac, povijesna demografija, reformirano stanovništvo, matične knjige, prva polovica 19. stoljeća.

1. Uvod

Pokret reformacije koji je nastao na područjima današnje Njemačke, izazvan nizom vanjskih i unutrašnjih čimbenika, brzo se proširio i na područja Švicarske, Francuske te na sjeverni dio Europe, zahvativši zemlje Skandinavskog poluotoka i Veliku Britaniju. Uzroci Lutherove reformacije djelomično se mogu objasniti nizom unutrašnjih čimbenika, to jest stanjem unutar Katoličke crkve. Izbjegavanje neophodnih crkvenih reformi, svjetovnjački način života svećenika i visokih crkvenih dostojanstvenika te niska teološka

izobrazba nižega klera izazvali su razna negodovanja. Osim neprimjerenog ponašanja svećenstva, koje nije na pravi način obavljalo svoje dužnosti (pojedinci su ih obavljali bez primitka sakramenta svetoga reda), nezadovoljstvo je izazvalo i prodavanja oprosta, pomoću kojeg je Crkva znatno povećala svoje materijalne prihode. Unutrašnju stabilnost Crkve narušavala su i dogmatska previranja vezana za osobu pape, ali i nominalizam,¹ koji je razbio srednjovjekovno jedinstvo vjere i znanosti. S pojavom humanizma i renesanse, crkvene institucije i njihovi čelnici bili su izvrgnuti oštrim kritikama i osudama, dok je protiv papinske kurije i redovnika vođena oštra bitka.²

Uzroci Lutherove reformacije se, osim lošim unutrašnjim stanjem Crkve, mogu objasniti i vanjskim čimbenicima, koji su prvenstveno političke naravi. Među njima najvažnije je slabljenje veze između *imperiuma* i *sacerdotuma*, to jest jedinstva koje je povezivalo carstvo i papinstvo, vjeru i znanost te objedinilo kulturu i kršćansku vjeru u jedinstvenu cjelinu. Vanjski se čimbenici očituju i u gospodarskim reformama, koje su posljedice geografskih otkrića i priljeva plemenitih metala u Europu, a uzrokovale su revoluciju cijena te ubrzale propadanje feudalnoga sustava. Uzroci se mogu pronaći i u slabljenju centralne carske moći, osobito u Njemačkoj, u korist jačanja moći vojvodstava. Pojavi pokreta reformacije³ pogodovali su i antagonizmi i suprotnosti između njemačkoga naroda i Rima, koji su se s vremenom produbljivali zbog odgađanja nužnih crkvenih reformi i zbog novčane politike koju je vodila rimska kurija prema njemačkom narodu (kupovanje i prodavanje oprosta, trgovanje položajem i slično). Njemačko je stanovništvo svoje primjedbe usustavilo u žalbi pod nazivom *Gravamina der deutschen Nation wider den römischen Hof*, koja se od sredine XV. stoljeća redovito čitala na zasjedanjima Reichstaga.⁴

Pokret reformacije na području Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva, u čijem se sastavu tada nalazila i današnja hrvatska Baranja, prvo je zahvatio predjele naseljene njemačkim stanovništvom. Vijesti o Lutherovoj obnovi na područje Kraljevstva donosili su trgovci, obrtnici i studenti na inozemnim sveučilišti-

¹ Nominalizam je utjecao i na Martina Luthera, koji je na erfurtskom sveučilištu slušao predavanja o Ockhamovom nominalizmu.

² Konrád Szabó, *A katolikus egyház története*, 2 sv. (Budapest, 1983-1987), 2: 22-23.

³ Više o pokretu reformacije, njegovom nastanku i obilježjima vidi u: Hilaire Belloc, *Kako je nastala reformacija* (Zagreb, 1973); Ellen Guld White, *Reformacija: kratka povijest* (Zagreb, 2009); János Csohány, *A reformáció és ellenreformáció korának egyháztörténelme* (Debrecen, 1983); Egon Friedell, *Az újkori kultúra története I-III: középkor, pestis, misztika, reneszánsz és reformáció, barokk és rokokó* (Budapest, 1993); Diarmaid MacCulloch, *A reformáció története* (Budapest, 2011); Owen Chadwick, *A reformáció* (Budapest, 2003).

⁴ Szabó, *A katolikus egyház*, 2: 24-25.

ma, a ubrzo su se pojavile i brošure o sadržaju pokreta.⁵ Unatoč tome, pokret reformacije nije se uspio ukorijeniti u narodu prije Mohačke bitke, koja je osim političko-gospodarskih, imala i vjerske posljedice. Nakon pobjede Osmanlija kod Mohača 1526. godine, na području Ugarske Katolička je crkva imala niz negativnih posljedica: crkvena se hijerarhija urušila, biskupi kao pobornici Habsburgovaca nisu mogli ostati u svojim sjedištima, svećenici i redovnici su, i pored plaćanja visokih poreza, često bili zlostavljani i otjerani, a svećenstvo koje je otišlo nije se moglo nadoknaditi novim zvanjima, pa su neki dijelovi zemlje ostali bez klera. Osmanskim su osvajanjima razrušene i mnoge crkve, a zabranjivane su i procesije i zvonjenje. Antikatolički stav osmanske vlasti, izazvan papinskim utjecajem i moći Habsburgovaca, na osvojenim područjima omogućio je širenje reformacije. Širenje novoga pokreta osvajači su rado poduprli, smatrajući da će ti vjernici biti bolji poslušnici. Osmanlije su tako omogućili rad reformiranih pastora, odražavanje svetih misa te zadržavanje crkvenih prihoda.⁶

Pokret reformacije na području Baranjske županije pojavio se već u XVI. stoljeću, dok je pravi mah uzeo u XVIII. stoljeću, s doseljavanjem njemačkog stanovništva. Pokret reformacije i širenje Lutherovog učenja na području današnjeg tzv. „baranjskoga trokuta“ veže se uz ime Mihály Sztárai,⁷ koji je kao franjevački redovnik svoje školovanje započeo u Padovi. Nakon svoja preobraćenja na protestantsku vjeru, djelovanje je započeo u Sárospataku, nakon toga u Šiklošu, a 1544. godine službu je nastavio u Lugu. Na području Donje Baranje i Slavonije osnovao je 120 crkava.⁸ Nakon svojega djelovanja Sztárai je 1551. godine napustio Lug te se vratio u županiju Tolna, a njegovu je službu preuzeo Illés Szerémi.⁹ Nakon Luga pokret reformacije brzo se proširio i po drugim naseljima „baranjskoga trokuta“, a u naselju Zmajevac, koje je geografski smješteno na prostoru južne Baranje, veže se uz ime Imrea Zigeriusa Eszékija, čije je reformatorsko djelovanje u tom mjestu trajalo tri godine (1545.-1548.), nakon čega se vratio u županiju Tolna.¹⁰

Zmajevac je u 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća bilo u sastavu Beljskoga vlastelinstva. Trećinu njegova prostora obuhvaćala su brda, a ostatak su

⁵ Isto, 94.

⁶ Isto, 95; Mihály Bucsay, *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945* (Budapest, 1985), 44-45.

⁷ O životu i djelovanju vidi više u: Sándor Nagy, *Sztárai Mihály élete és művei. Irodalomtörténeti tanulmány* (Budapest, 1883); Benjámín Gyöngyössi, *Sztárai Mihály Baranyi Reformátorok Apológiája - vagyis az új Arianismus gyánúja alól való kimentése* (1830).

⁸ János Horváth, *A reformáció jegyében: A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete* (Budapest, 1957), 497.

⁹ Isto, 499.

¹⁰ Isto, 505.

činile ravnice,¹¹ livade i bogate šume. Zbog svoga povoljnog geografskog položaja i razvijenog gospodarstva, selo je u 14. stoljeću proglašeno trgovištem, a 16. prosinca 1841. godine Ferdinand V. (1793.-1875.) Zmajevac je proglasio gradom.¹² Popis Beljskoga vlastelinstva iz 1824. godine navodi da u selu žive dva naroda – Nijemci, katolici, i Mađari, reformirani. Žitelji Zmajevca živjeli su od poljodjelstva, vinogradarstva i stočarstva, a sitni su posjednici tražili posao u tegljenju brodova uz Dunav.¹³ O vjerskom se životu reformiranog stanovništva najviše može saznati iz katoličkih i reformiranih kanonskih vizitacija.

Katolička kanonska vizitacija¹⁴ iz 1738. godine posvećuje jedno cijelo potpoglavlje zmajevačkom kalvinskom stanovništvu. Taj pohod daje zapis o izgledu mjesne crkve te prihodima župe i crkvenom službeniku Nikoli Retfalussyju, ali i o postajanju kalvinske škole. Zapisi pohoda posvećuju pozornost i vođenju matičnih knjiga. Navodi se da reformirani nemaju matične knjige, ali da će se za upis imena krštenih i krsnih kumova, vjenčanih i svjedoka, kao i za upis imena umrlih, nabaviti jedna knjiga za evidentiranje tih podataka. Biskupski pohod iz 1757. godine posvećuje manje pozornosti reformiranom stanovništvu. U zapisima se navodi da kalvini u mjestu imaju vlastitu crkvu i službenika, koji katoličkoga svećenika ne ometa u njegovoj službi. Zapis vizitacije iz 1782. godine posvećuje ponovno malo više pozornosti mjesnom reformiranom stanovništvu, navodeći da je u Zmajevcu propovjednik Josip Dömjeni, koji objavljuje zapovjedne blagdane, te da nema ovlasti nad vjericima drugih vjeroispovijesti. Vizitacija navodi da mjesto nema kalvinskog učitelja, da je sklopljen samo jedan mješoviti brak (Đuro Rohuzki, augsburške vjeroispovijesti, oženio se kalvinkom) te da su se dvije žene kalvinske vjere

¹¹ Stjepan Sršan, *Baranja 1785. godine* (Osijek, 1999), 129.

¹² Károly Lábad, *Egyházak alsó-Baranyában és Szlavóniában* (Eszék, 2012), 112. Iako literatura ne navodi točne okolnosti zbog kojih je Zmajevac proglašen gradom, pretpostavlja se da se to može objasniti i povećanjem broja stanovnika, ali i razvijenim gospodarstvom i trgovinom mjesta. György Tímár u tekstu „Demografska povijest Baranje do 1910. godine“ (*Tri stoljeća Belja*, JAZU, Osijek, 1986., 40-64.) navodi da je u Zmajevcu od 1719. godine, uz postojeće reformirano stanovništvo, počelo naseljavanje Nijemaca katolika, dok su se od druge polovice 18. stoljeća počeli naseljavati i Mađari katolici. U prvoj polovici 19. stoljeća mjestu su pripadala i naselja Kalandos i Kazuk. Podatak o broju stanovnika potvrđuju i podaci zapisani u katoličkim i reformiranim matičnim knjigama.

¹³ Stjepan Sršan, *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine* (Osijek, 2002), 68.

¹⁴ O katoličkim kanonskim vizitacijama te o katoličkom stanovništvu Zmajevca vidi u: Dubravka Božić Bogović, *Katolička crkva u južnoj Baranji u 18. stoljeću – iz zapisa kanonskih vizitacija* (Beli Manastir, 2009); Dubravka Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt, stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću* (Beli Manastir, 2013); Eldina Lovaš, „Katoličko stanovništvo Zmajevca u drugoj polovici 18. stoljeća (1755.-1800.)“, *Scrinia Slavonica* 15 (2015), 113.-132.

(Suzana Horvath i Suzana Köszögi) preobratile i postale katolkinje,¹⁵ dok kanonski zapis iz 1829. godine navodi da je u matici upisano 647 osoba helvetske vjeroispovijesti.¹⁶

O osnivanju i izgradnji reformirane crkve u Zmajevcu svjedoči reformirana kanonska vizitacija superintendanta i biskupa Gábora Báthoryja, koji je vizitirao mjesto 1817. godine. Nisu poznati točni podaci o osnivanju reformirane helvetske crkve u Zmajevcu, ali se u zapisu navodi da se ono dogodilo vrlo rano, i to u vrijeme proširenja reformacije na području Ugarske u 16. stoljeću, kada je u Zmajevcu postojala tzv. *Reformata Ekkla*. Reformirana je crkva sagrađena 1669. godine od glinenih cigli, pa je za vrijeme posjeta superintendanta bila u lošem stanju, dok izgradnja crkvenoga tornja datira u 1794. godinu. Vizitacija donosi podatke i o opremljenosti crkve, kao i o izgledu parohijskoga ureda.¹⁷ Prezbiterijska su vijeća odlučivala o učestalosti održavanja misa nedjeljom i običnim danima tijekom tjedna. Zapis donosi podatke i o discipliniranju vjernika. Ljudi koji su psovali ili koji su obeščastili ženu bili su predavani lokalnom sudu, u čijoj je nadležnosti bilo kažnjavanje prijestupnika. Biskup vizitator dao je i pojedine upute svećeniku i dekanu koji su djelovali u zmajevačkoj parohiji. Među njima se navodi da im je glavna zadaća bila da zavađene bračne parove pomire te da rivalstvo među vjericima svedu na minimum.¹⁸

Najdetaljniji podaci o zmajevačkom reformiranom stanovništvu u prvoj polovici 19. stoljeća bilježeni su u matičnim knjigama rođenih, vjenčanih i umrlih. Ne zna se točan podatak kada je počelo vođenje reformiranih matičnih knjiga u Zmajevcu. Sudeći prema povijesti zmajevačke helvetske reformirane crkve, ono se može datirati u ranija razdoblja, s obzirom na to da je, prema reformiranoj kanonskoj vizitaciji iz 1817. godine, mjesna reformirana zajednica osnovana početkom širenja reformacije, to jest u 16. stoljeću. Najstarije sačuvane reformirane matične knjige potječu iz prve polovice 19. stoljeća.¹⁹ Danas se čuvaju u Arhivu Baranjske županije Mađarskog državnog arhiva u Pečuhu.²⁰ Matice nisu originali, već su prijepisi, odnosno tzv. parice. Proučavane matične knjige nalaze se u jednom fasciklu te nisu uvezane, već je po-

¹⁵ *Kanonske vizitacije*, 1. sv., prir. Stjepan Sršan (Osijek, 2003), 1: 59, 75, 127-129.

¹⁶ *Kanonske vizitacije*, 2. sv., prir. Stjepan Sršan (Osijek, 2004), 2: 101.

¹⁷ *A bízalom pecséte alatt, Két püspöki vizitáció (1817 és 1885) és a legújabb kori levéltári dokumentumok*, 1. sv. (2004), 1: 189-192.

¹⁸ Zoltán Fabián, „A vörösmarti református egyház története (1547-1910)“, u: *Rovátkák*, br. 4 (Eszék, 2013), 18.

¹⁹ Prema svjedočenju današnjega reformiranoga svećenika Györgya Varge, u zmajevačkom parohijskom arhivu čuvale su se i reformirane matične knjige iz 18. stoljeća, ali njih su tijekom Drugoga svjetskoga rata kao potpalu koristili sovjetski vojnici.

²⁰ U navođenju podataka iz matičnih knjiga u tekstu će se dalje koristiti oznaka MNLBaLIV.439.

sebno uvezana svaka godina, to jest za svaku godinu postoje posebno uvezane parice. Na kraju parice nalazi se pečat, potpis svećenika i sumirani podaci za svaku godinu. Ta je praksa primjenjivana kod svih triju matičnih knjiga: kod matične knjige vjenčanih, matične knjige rođenih i matične knjige umrlih.

Najstarije sačuvane reformirane zmajevačke matične knjige obuhvaćaju razdoblje od 1827. do 1867. godine. Rukopis je u svim matičnim knjigama čitak. Svi su zapisi napisani mađarskim jezikom i kurzivnom humanistikom. Oštećenja teksta u vidu izbljeđenja tinte nisu prisutna u zapisima. Način zapisivanja u svim trima maticama je dosljedan – primijenjen je tabelarni način bilježenja podataka. Upisi teku kontinuirano, kronološkim slijedom, naknadnih upisa nema. Sve tri su matične knjige potpune – ne nedostaju godine u njihovom bilježenju.

Kako je cilj istraživanja na temelju podataka iz matičnih knjiga reformirane zmajevačke župe, uz primjenu kvantitativnih, statističkih i deskriptivnih metoda, proučiti demografsku strukturu toga stanovništva u prvoj polovici 19. stoljeća, kako bi se na konkretnom primjeru ukazalo na mogućnosti i ograničenja korištenja matičnih knjiga kao povijesnih izvora, rad je ograničen samo na promatrano razdoblje, zaključno s 1850. godinom.²¹ Zapisi nastali nakon te godine nisu uključeni u analizu zbog vremenske ograničenosti rada koja se odnosi na prvu polovicu 19. stoljeća. Demografska se analiza stanovništva vrši na temelju zapisa matičnih knjiga jer one donose najpotpunije i najsustavnije podatke o zmajevačkom reformiranom stanovništvu u promatranom razdoblju.

2. Brakovi u Zmajevcu u prvoj polovici 19. stoljeća

Najstariji zapisi reformirane matične knjige vjenčanih datiraju iz 1827. godine. Matična knjiga vjenčanih u cijelosti je pisana mađarskim jezikom, a njezini su upisi bilježeni u tabelarnom obliku. Rukopis matice vjenčanih vrlo je čitak, a njezini su podaci uredno evidentirani. Osim datuma vjenčanja, u maticu su se unosili i podaci o ženicama. Mladenci su se identificirali imenom i prezimenom, bračnim statusom, imenima roditelja, ali o njihovoj dobi pri sklapanju braka nema podataka, kako za mladoženju, tako i za nevjestu.

U matičnu knjigu vjenčanih bilježili su se i datumi objave braka. Svi su brakovi tri puta bili objavljeni prije nego što su ih mladenci sklopili. Primjerice, Mihály Szabó i Sofia Negyedi sklopili su brak 5. studenoga 1828. godine, a svećenik je brak objavio tri puta – 8., 19. i 26. listopada 1828. godine.²² Osim o datumu objave, matična knjiga vjenčanih donosi podatak i o tome tko je dao potvrdu za sklapanje braka. Sándor Lazi i Éva Hampó sklopili su brak 12. stu-

²¹ Prijepisi, tzv. parice, svih triju matica završavaju s 1867. godinom.

²² MNLBaLIV.439

denoga 1828. godine, a potvrdu za njihov brak izdao je zmajevački svećenik.²³ Ime i prezime oca bilježeno je samo kod nevjeste, dok o imenu i prezimenu majki zapisi ne donose podatke. Za promatrano razdoblje, od 257 upisa, u 82,87 % slučajeva navodi se ime i prezime oca. Izuzetak u upisima činile su samo udovice, kod kojih se nije navodilo ime i prezime oca, već se upisivao podatak o pokojnom suprugu. Primjerice, András Lenti oženio se 6. prosinca 1831. godine Évom Subom, udovicom Andrása Uszodija.²⁴ U promatranom razdoblju takvih je slučajeva bilo 34, odnosno 13,22 % od ukupnoga broja zapisa.

U matičnu su se knjigu vjenčanih u promatranom razdoblju upisivala i imena dvojice kumova. Zapisi o kumovima opširnije podatke donose samo iznimno; recimo, ako je kum imao isto ime kao i njegov sin/otac, onda se dao atribut stariji/mlađi. Primjerice, kao jedan od kumova kod vjenčanja Josefa Mészara i Judith Pilisi, koji su sklopili brak 6. studenoga 1833. godine, navodi se Mihály Pilisi, stariji.²⁵ Opširiji su podaci o kumovima i kada je jedan od kumova bio udovac – u tom slušaju navodilo se ime pokojne supruge. Matična knjiga ne donosi podatke o mjestu održavanja vjenčanja, ali se pretpostavlja da su se ona održavala isključivo u crkvi, jer drugih pogodnih prostora za održavanje ceremonijala reformirano stanovništvo nije imalo.

Tablica 1. Načini identifikacije mladenaca u matičnoj knjizi vjenčanih²⁶

	Ime i prezime	Dob	Bračni status
Ženik	100%	0%	33,07%
Nevjesta	100%	0%	43,96%

Iz tabelarnih podataka uočljivo je da se mladenci redovito identificiraju prema njihovim imenima i prezimenima, što u oba slučaja, i kod ženika i kod nevjeste, iznosi 100 % od ukupnoga broja upisa. Bračni se status mladenaca bilježio rjeđe. Prema podacima matične knjige vjenčanih, važniji je bio bračni status nevjeste od bračnoga statusa ženika, a što je vezano uz patrijarhalno društvo i položaj žene u tom društvu. Bračni se status uvijek bilježio kod oboje mladenaca, ako su prethodno bili udovci, a taj se status dodatno utvrdio navođenjem imena i prezimena pokojnih supružnika.

Identifikacija mladenaca prema njihovoj dobi je nemoguća jer tijekom promatranog razdoblja u matičnoj knjizi vjenčanih ne postoji ni jedan upis o nji-

²³ Isto

²⁴ Isto

²⁵ Isto

²⁶ Isto

hovoj dobi prilikom stupanja u brak.²⁷ Iako se dob mladenaca u matičnoj knjizi vjenčanih direktno ne navodi, odredbama *Kanona* koji je donesen na koncilu u Kneževim Vinogradima 1576. godine utvrđuju se određena pravila o sklapanju brakova među reformiranim stanovništvom. Trideset i četvrta točka toga dokumenta donosi jasne odredbe o dobi mladenaca koji žele sklopiti brak. Prema toj točki, svećenici nisu smjeli vjenčati djevojke s mladićima ako nisu napunile svoju 14. godinu života, niti su se smjele vjenčati djevojke sa starijim i zrelijim muškarcima ako nisu napunile 16. godinu života. Ako je netko tu odredbu prekršio, bio je udaljen iz službe. Ista ta točka određuje da se ne vjenčavaju ljudi različite dobne skupine, niti različita društvenog statusa, jer to dovodi do narušavanje braka i u konačnici do preljuba.²⁸ Identifikacija mladenaca prema imenu i prezimenu oca moguća je samo kod nevjeste jer, kao što se već gore navodilo, takvi se podaci za ženike nisu unosili u matičnu knjigu vjenčanih.

2.1. Godišnja, sezonska i mjesečna raspodjela vjenčanja

Za razliku od Katoličke crkve, Reformirana crkva vjenčanje ne smatra sakramentom. Podjela sakramenata u Katoličkoj crkvi vršila se pod određenim pravilima, a od toga nije bila izuzeta ni ženidba. Ceremonijal vjenčanja održavao se po određenim liturgijskim pravilima. Crkva je osim načina dodjele sakramenta, određivala i dijelove godine u kojima je odobravala i „zabranjivala“ sklapanje brakova. Brakovi se nisu mogli sklapati u vrijeme došašća, odnosno od prve nedjelje došašća do Božića, i za vrijeme korizme, od Pepelnice do Uskrsne nedjelje.²⁹

Slično Katoličkoj crkvi, Reformirana je crkva preko *Kanona*, koji su doneseni na koncilu u Kneževim Vinogradima, odredila pogodne i nepogodne dane za održavanje vjenčanja. Prema njima, zabranjeno je bilo sklopiti brak nedjeljom, zbog pijanstva i razvratništva uzrokovanih svadbom. Nije bilo dopušteno sklopiti brak ni subotom, jer su ljudi zbog subotnje svadbe u nedjelju bili još pod utjecajem alkohola, ali ni ponedjeljkom, zbog zanemarivanja vriednost i svetosti nedjeljnoga dana. Zbog toga se predložilo da se vjenčanja održe tijekom tjedna, po mogućnosti srijedom ili četvrtkom.³⁰ *Kanoni* izriču da sklapanje braka treba biti javni čin te da ga treba predvoditi starija muška

²⁷ Dob mladenaca pri stupanju u brak može se utvrditi i određenim povijesno-demografskim metodama, ali kako je cilj analize prikaz identifikacije mladenaca koja se temelji isključivo na podacima zapisanim u matičnoj knjizi vjenčanih, te metode nisu korištene pri obradi podataka. Analizom podataka želi se prikazati način identifikacije mladenaca, a ne utvrditi njihova dob pri sklapanju braka.

²⁸ *Hercegszöllösi Kánonok* (Eszék, 2007), 74.

²⁹ Maja Katušić, *Društvena i demografska struktura Kotora u 18. stoljeću* (Zagreb, 2013), 89.

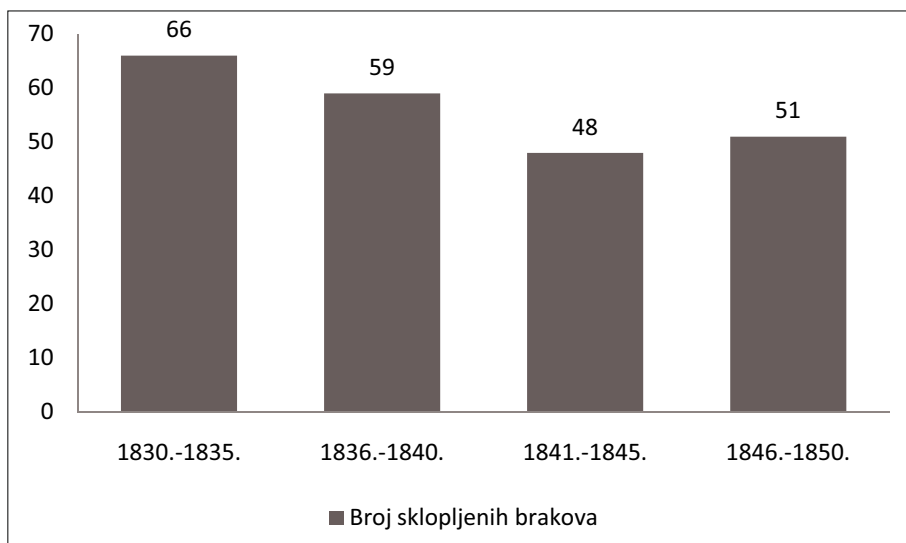
³⁰ *Hercegszöllösi Kánonok*, 74.

osoba. Osim braka, i zaruke su trebale biti javne, a svećenik nije mogao održati vjenčanje bez potvrde o podobnosti mladenaca za brak.

Prvi brak koji je zabilježen u najstarijoj sačuvanoj reformiranoj matičnoj knjizi vjenčanih sklopljen je 7. studenoga 1827. godine između Mihályja Bodnára i Susanne Haraszi. Zadnji brak u promatranom razdoblju sklopili su 6. studenoga 1850. godine József Kováts i Éva Szegedi, udovica Józsefa Gyurke.³¹ Broj sklopljenih brakova među zmajevačkim reformiranim stanovništvom u prvoj polovici 19. stoljeća varira. Između 1830. i 1850. godine u Zmajevcu su među reformiranim stanovništvom sklopljena 224 braka. U promatranom razdoblju najmanje ih je sklopljeno 1842. i 1848. godine, njih svega 5 (2,23 % ukupnoga broja upisa). Mali broj brakova sklopljenih 1848. godine može se djelomično objasniti i izbijanjem revolucije u Ugarskoj jer je velik broj muškaraca i s područja današnje Baranje sudjelovao u revolucionarnim zbivanjima. Maksimum u sklapanju brakova dosegnut je 1833. i 1849. godine,³² kada je godišnje sklopljeno 15 brakova (6,69 %). Među zmajevačkim reformiranim stanovništvom u promatranom razdoblju prosječno je godišnje sklopljeno 11,2 brakova.

Grafikon 1. Broj sklopljenih brakova u Zmajevcu po petogodišnjim razdobljima³³

³¹ MNLBaLIV.439

³² Broj sklopljenih brakova među reformiranim stanovništvom u Zmajevcu naglo raste s gušenjem revolucije u ljeto 1849. godine, nakon intervencije ruske carske vojske. Do ljeta 1849. godine sklopljena su samo 4 braka (2 u siječnju, 1 u veljači i 1 u svibnju). Jedan je brak sklopljen u srpnju, dok su ostala vjenčanja bila u listopadu (1), studenome (8) i prosincu (1).

³³ MNLBaLIV.439

Prema prikazanim se podacima iz grafikona može uočiti da se broj brakova među zmajevačkim reformiranim stanovništvom u prvoj polovici 19. stoljeća postupno smanjivao. Najviše je brakova, njih 66 (29,46 % ukupnoga broja upisa), sklopljeno između 1830. i 1835. godine, a nakon početnoga maksimuma dolazi do postupnog pada, koji je svoj minimum dosegno između 1841. i 1845. godine, sklapanjem 48 brakova (21,42 % ukupnoga broja upisa). U sljedećem petogodišnjem razdoblju, između 1846. i 1850. godine, dolazi do neznatnog povećanja broja sklopljenih brakova, kada su u odnosu na prethodno razdoblje sklopljena tri braka više, to jest broj sklopljenih brakova povećao se za 1,34 %.

Na sezonsku raspodjelu vjenčanja među reformiranim stanovništvom ruralnih prostora utjecale su prvenstveno gospodarske aktivnosti. Za seosko poljodjelsko stanovništvo za sklapanje brakova bila su povoljnija razdoblja prije i, osobito, nakon završetka poljodjelskih radova. Smanjenje obveza i obilje uroda omogućavali su i raskošnije svadbene svečanosti.³⁴ Razdoblje između kasnog proljeća i rane jeseni zbog obilja poljodjelskih poslova bilo je nepovoljno za održavanje svadbenih svečanosti, koje su mogle potrajati i po nekoliko dana.³⁵

Grafikon 2. Udio sklopljenih brakova prema godišnjem dobu³⁶

³⁴ Nenad Vekarić, Irena Benyovsky, Tatjana Buklijaš, Maurizio Levak, Nikša Lučić, Marija Mogorović i Jakša Primorac, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)* (Zagreb-Dubrovnik, 2000), 51.

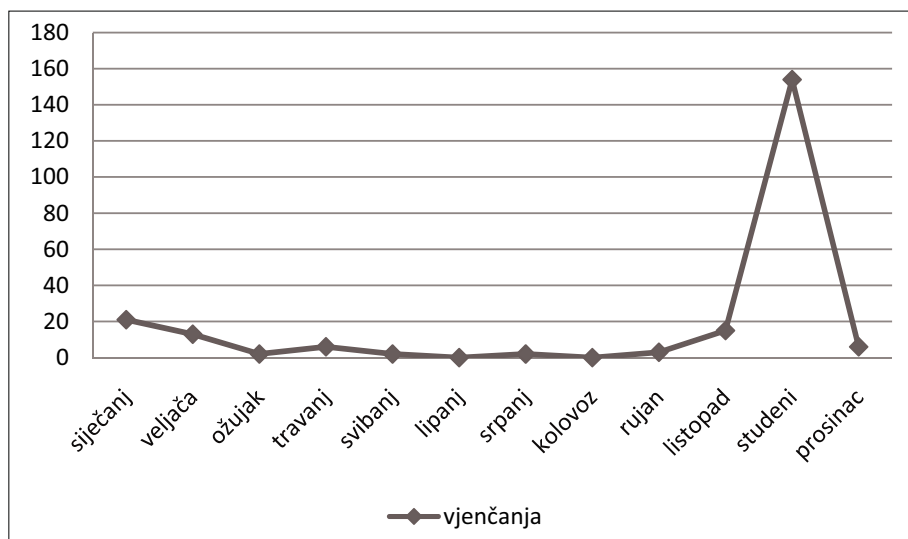
³⁵ Dubravka Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću* (Beli Manastir, 2013), 67.

³⁶ MNLBaLIV.439

Prema podacima grafikona vidljivo je da je najveći broj brakova među reformiranim zmajevačkim stanovništvom u prvoj polovici 19. stoljeća sklopljen tijekom jeseni, njih 172 (77 %), a minimum u sklapanju brakova spada u ljetne mjesece, kada su tijekom promatranoga razdoblja, od 224 braka, sklopljena samo 2 (0,89 %), i to oba u srpnju. Prvi od njih sklopljen je 15. srpnja 1840. godine između Jánoša Hertzege i Anne Theodorivits, dok je drugi sklopljen 5. srpnja 1849. godine, kada su se vjenčali János Hangya i Éva Király, udovica Sándora Beditsa.³⁷

U prvoj polovici 19. stoljeća mjeseci s najvećim brojem vjenčanja bili su studeni (68,75 % ukupnog broja vjenčanja), siječanj (9,37 %) i listopad (6,69 %), dok je najmanje sklopljenih brakova bilo u ožujku, svibnju, srpnju (svega 2 braka, to jest 0,89 % od ukupnoga broja) i rujnu (svega 3 braka, to jest 1,33 % od ukupnog broja). Tijekom lipnja i kolovoza nije sklopljen ni jedan brak.

Grafikon 3. Raspodjela vjenčanja po mjesecima u Zmajevcu u prvoj polovici 19. stoljeća³⁸

Iz navedenih podataka može se zaključiti da su na sezonsku raspodjelu vjenčanja u Zmajevcu utjecali gore navedeni čimbenici, koji su se manifestirali kroz gospodarske aktivnosti karakteristične za poljodjelska društva. Ovakvom se raspodjelom vjenčanja tijekom godine Zmajevac uklapa u trendove zemalja sjeverne Europe, u kojima je u istom razdoblju prevladavao jesenski maksimum, dok je za zemlje srednje i sjeverozapadne Europe bio karakterističan proljetno-jesenski maksimum.³⁹

³⁷ Isto

³⁸ Isto

³⁹ Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, 50-51.

2.2. *Prosječna dob i bračni status zaručnika*

Dob zaručnika u vrijeme sklapanja braka uvjetovana je nizom čimbenika, najčešće gospodarske, socijalne, biološke, kulturne i tradicijske prirode. Na sklapanje brakova utjecala je i smrt roditelja – smrt majke više je ubrzavala ženidbu djece nego smrt oca, a smrću se roditelja više ubrzavala udaja kćeri nego ženidba sina. Kao jedan od važnih čimbenika pri sklapanju braka ističe se i materijalna sigurnost kao preduvjet za osnivanje bračne zajednice, što se uglavnom povezivalo s osamostaljenjem mladog bračnog para, a time i pretpostavljalo ekonomsku samostalnost.⁴⁰

Iako je, prema učenju, brak zajednica koju sklapaju slobodnom voljom muškarac i žena bez utjecaja ili prisile okoline, česti su bili brakovi dogovoreni između roditelja zaručnika. Razlozi takvih brakova bili su najčešće gospodarske prirode, ali na to je mogla utjecati i želja pojedinaca za napredovanjem na društvenoj ljestvici. Bračnim su se ugovorima mogli unaprijed dogovoriti brakovi i bez znanja budućih zaručnika. Njih su najčešće primjenjivali roditelji koji su svoju djecu htjeli lišiti slobodnoga izbora životnoga partnera. Bračni ugovori i dogovoreni brakovi više su došli do izražaja među imućnijim stanovništvom, odnosno plemstvom.⁴¹ Među seoskim stanovništvom dogovoreni brakovi bili su rijetki, te je zaručnike karakterizirala slobodna volja pri izboru životnih partnera.

Tradicijski gledano, mladići i djevojke u brak su stupali vrlo rano, prvenstveno zbog zadaće braka, a to je rađanje djece. Kako bi se što bolje iskoristila fertilna dob žene, u brak se stupalo ranije.⁴² Osiguravanje potomaka/nasljednika i nije bilo jednostavno zbog visoke smrtnosti dojenčadi i djece, nehygijenskih uvjeta života, čestih bolesti i epidemija, a puno je dojenčadi umrlo i tijekom, ali i poslije poroda. Zbog različitih spolnih uloga, muškarci su u prosjeku nešto kasnije stupali u brak jer je muškarac bio taj koji je imao ulogu u osiguravanju egzistencije obitelji.⁴³

Za razliku od drugih matičnih knjiga vjenčanih, zmajevačka reformirana matična knjiga vjenčanih ne donosi ni jedan podatak o dobi mladenaca. Iako o dobi mladenaca matična knjiga reformiranih ne donosi podatke, svećenik je uglavnom upisivao podatke o bračnom statusu mladenaca. Od 224 braka u promatranom razdoblju, status ženika naveden je 85 puta (37,94 % ukupnoga broja upisa), a status nevjestice 110 puta (49,10 % ukupnoga broja upisa), što znači da je 11,16 % više upisa o statusu nevjestice u odnosu na status ženika.

⁴⁰ Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 70.

⁴¹ Katušić, *Društvena i demografska struktura*, 63-89.

⁴² Isto

⁴³ Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 71.

Dobiveni podatak svjedoči o tome da je u reformiranoj zajednici bio važniji podatak o bračnom statusu nevjeste pri sklapanju braka nego bračni status ženika.

Prilikom bilježenja njihova bračnog statusa ženici se pojavljuju u upisima kao udovci i kao mladići, dok se za upis bračnog statusa nevjeste koristilo četiri različita oblika. One su se upisivale kao udovice, kao neudane, kao siročad ili kao siročad i neudane osobe.

Tablica 2. Bračni status mladenaca upisnih u matičnu knjigu vjenčanih⁴⁴

Spol	Ženik		Nevjesta			
	mladić	udovac	neudana	udovica	siročće	neudana i siročće
Postotak	29,01 %	8,03 %	27,67 %	13,83 %	5,35 %	2,23 %

Prema tabelarnim podacima vidljivo je da je među reformiranim stanovništvom u Zmajevcu u prvoj polovici 19. stoljeća najveći broj muškaraca u brak stupio u statusu mladića (29,01 % ukupnoga broja upisa), a najveći broj žena kao neudane osobe (27,67 % ukupnoga broja upisa). Što se odnosa udovaca i udovica tiče, prema upisima matične knjige vjenčanih u brak je stupilo 5,8 % više udovica, nego udovaca. Taj se podatak može objasniti i dužim životnim vijekom žena jer su muškarci zbog poslova koji su obavljali tijekom života u prosjeku ranije umirali nego žene.

2.3. Ponovno sklopljeni brakovi

Brak je najčešće završavao smrću jednog od supružnika, ali kako reformirana crkva na vjenčanje nije gledala kao na sakrament, bili su dopušteni i razvodi. *Kanoni* iz 1576. godine navode da budući supružnici zaruke i brak trebaju sklopiti bez ljutnje i ne smiju sklopiti brak dok se nisu pomirili, ali ako se nesuglasice i netrpeljivost među supružnicima javljaju i tijekom njihova bračnoga života te se nađu opravdani razlozi za njihovu rastavu, rastava bi im se odobrila.⁴⁵ Kanonske vizitacije iz 1817. godine za Zmajevac navode da je jedan od glavnih zadataka svećenika bilo i pomirenje zavađenih bračnih parova, tako da su u tom razdoblju svećenici zahvaljujući svojoj službi djelovali i kao bračni savjetnici.⁴⁶

⁴⁴ MNLBaLIV.439

⁴⁵ *Hercegszöllösi Kánonok*, 75.

⁴⁶ *A bízalom pecséte alatt*, 1: 192.

Iako je među reformiranim stanovništvom službeni razvod braka dopušten, uzrok ponovno sklopljenih brakova, prema zapisima matice vjenčanih, redovito je smrt jednog od supružnika. Brak je najčešće završavao smrću supruge, na što su utjecali prosječno kraći životni vijek muškaraca i to što je dob muškaraca prilikom sklapanja braka bila prosječno viša od dobi žena. Osim toga, muškarci su češće stradavali u nezgodama ili nasilnom smrću, zbog načina života i poslova koje su obavljali. To potvrđuju i podaci koji su upisani u zmajevačku reformiranu matičnu knjigu umrlih: svi su nesretni slučajevi koji su imali smrtni ishod bili vezani isključivo uz muškarce. U promatranom razdoblju dvojica su se utopila u Dunavu (11. travnja 1836. godine István Kurutz, čije tijelo, prema zapisu matične knjige, nisu ni pronašli, i 6. rujna 1838. godine Mihály Gyurka, mlađi).⁴⁷ Uz imena muškaraca u matičnoj se knjizi umrlih navode i nesretni smrtni slučajevi (Péter Szabó umro je nesretnom smrću 2. studenoga 1848. godine kada mu se prevrnula kočija, Ferentz Kováts 3. siječnja 1850. godine, dok je András Kováts nesretno stradao 4. siječnja jer ga je otac udario kamenom u glavu).⁴⁸ Dávid Tsomor umro je 7. prosinca 1842. godine kada ga je zatrpała zemlja dok je radio u bunaru. Zapisi matične knjige navode i jednu nasilnu smrt - dvadesettrogodišnji Josef Varga ustrijeljen je 16. lipnja 1847. godine.⁴⁹ Smrću supruge smanjivalo se ili se čak i onemogućavalo osiguravanje materijalne egzistencije supruge i djece u obitelji.⁵⁰ Najčešći razlog zbog kojeg su žene ponovno sklapale brak bilo je osiguravanje egzistencijalne sigurnosti, dok su muškarci u drugi brak stupali kako bi osigurali brigu o kućanstvu i skrb o djeci iz prvoga braka.

U prvoj polovici 19. stoljeća među reformiranim stanovništvom Zmajevca u 19 je slučajeva (8,48 % ukupnih upisa) sklopljen brak na koji su se i ženik i nevjesta odlučili zbog smrti prethodnog supružnika. Prvi takav brak u promatranom razdoblju sklopljen je 14. veljače 1831. godine, kada je udovac János Varga oženio Juliannu Varga, udovicu Jánosa Varge. U šest je slučajeva (2,67 % ukupnoga broja upisa) zabilježeno da se udovica udala za ženika koji je imao bračni status mladića, dok je u trima slučajevima (1,33 % ukupnoga broja upisa) udovac oženio nevjestu koja je imala bračni status neudane osobe.⁵¹

---

⁴⁷ MNLBaLIV.439

⁴⁸ Isto

⁴⁹ Isto

⁵⁰ Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 75.

⁵¹ MNLBaLIV.439

3. Rođenja i krštenja u Zmajevcu u prvoj polovici 19. stoljeća

Najstariji je sačuvani zapis reformiranih matičnih knjiga matica rođenih koja datira iz 1827. godine. U njoj su podaci u cijelosti upisani na mađarskom jeziku, a bilježeni su u tabelarnom obliku. U matičnu su se knjigu rođenih u promatranom razdoblju, osim o datumu krštenja djeteta, unosili i podaci o datumu rođenja. Općenita je specifičnost reformiranih matičnih knjiga rođenih u tome da su se u njih upisivala i mrtvorodena djeca. Dvadeset i treća točka *Kanona* iz Kneževih Vinograda odredila je da svećenici vode jedan „katalog“ u kojem će zapisati svu krštenu djecu, upisujući kod svakog datum krštenja i ime djeteta. Te su popise svećenici trebali sačuvati za buduće generacije.⁵²

Osim podataka o datumu rođenja i krštenja, upisi su sadržavali ime, prezime i spol djeteta, te ime i prezime djetetovih oca i majke. Navodila su se i imena kumova. U Zmajevcu je svako dijete imalo po dva krsna kuma, unatoč tome što je u reformiranoj zajednici bila praksa da dijete ima i do 17 kumova. Uzrok tomu je što su se u maticu rođenih kao kumovi upisali svi rođaci koji su bili prisutni na krštenju.

U promatranom razdoblju nije rođeno ni jedno nezakonito dijete, ali se pretpostavlja da bi se kod njegova upisa primjenjivala slična praksa kao i kod katoličkoga stanovništva – navelo bi se ime i prezime majke, imena i prezimena kumova, dok bi rubrika koja se odnosi na oca ostala prazna. U iznimnim slučajevima i na izričit zahtjev oca, i kod takve se djece moglo navesti ime muškoga roditelja, ali ti su primjeri vrlo rijetki. Slično je postupao i zmajevački svećenik Josef Zenthe, koji o svojoj praksi svjedoči u kanonskim vizitacijama. Kod rođenja blizanaca u matičnoj je knjizi rođenih uvijek navedena napomena da se radi o rođenju dvoje djece. Svećenici koji su krstili djecu nisu posebno naznačeni, već bi se ime svećenika posebno bilježilo u vrijeme njegova dolaska u župu, odnosno kada bi započeo svoju vjersku službu. U Zmajevcu nije zabilježen ni jedan slučaj krštenja odrasle osobe.

Kod mrtvorodene su djece upisani samo spol djeteta i ime roditelja. Najčešće je upisano ime i prezime obaju roditelja. U promatranom je razdoblju u Zmajevcu, prema podacima upisa, bilo 13 mrtvorodene djece (1,85 % ukupnoga broja upisa). Od njih su pet bile djevojčice, a osmorica dječaci. Od 13 upisa, samo se u tri slučaja ne navodi ime i prezime majke: 1832. godine, pri upisu mrtvorodjenih sinova Jánoša Rátza i Mihályja Nagya, te 1846. godine, kada je u maticu rođenih upisan mrtvorodjeni sin Sándora Borsosa.⁵³ Kod upisa takve djece navodilo se je li dijete bilo naknadno kršteno ili ne. U Zmajev-

⁵² *Hercegszöllösi Kánonok*, 71.

⁵³ MNLBaLIV.439

cu je u promatranom razdoblju u matici rođenih navedeno da je, od njih 13, sedmero naknadno primilo sakrament krštenja, dok su drugi ostali bez njega.

Trideset i sedma točka spomenutih *Kanona* donosi odredbe koje su se odnosile na mjesto održavanja krštenja. Prema tome, određeno je da se krštenje treba održati u crkvi u prisutnosti roditelja i rodbine. Izuzetak su činila samo ona mjesta u kojima nije postojala crkva ili drugo pogodno mjesto za održavanje krštenja. U tim se slučajevima dijete moglo krstiti na bilo kojem mjestu, osim u krčmi. Krstitelj je tijekom krštenja trebao biti trijezan, a samo krštenje trebalo je biti dostojanstven čin. Žene nisu smjele krstiti djecu čak ni u hitnim slučajevima jer se to smatralo bezbožnošću.⁵⁴ O tome svjedoči i kanonska vizitacija iz 1817. godine, iz koje se saznaje da je zmajevački svećenik Jozef Zenthe podjelu sakramenta krštenja uvijek vršio u crkvi. Izuzetak su činila samo djeca koja su bila u smrtnoj opasnosti; njih je krstio i u župnom dvoru.⁵⁵

3.1. Godišnja, mjesečna i sezonska raspodjela rođenja

Na natalitet neke zajednice utječe niz čimbenika, koji se mogu podijeliti u tri skupine. Prvu skupinu čine biološko-medicinski čimbenici, koje određuju: začecje, uspješnost poroda, sterilitet, prosječna dob stupanja u brak, dobna struktura stanovništva i slično. Drugu skupinu čine društveni i gospodarski čimbenici, koji se očituju u: materijalnim uvjetima života, razini obrazovanja i gospodarskog razvoja, položaju žene u društvu, kontroli rađanja, mortalitetu i slično. Treća je skupina određena psihološkim čimbenicima, kao što su društvene norme reprodukcije, stavovi obitelji i pojedinaca, osjećaj sigurnosti i drugo.⁵⁶

Matica rođenih u promatranom razdoblju bilježi 702 upisa rođenja djece. Prvi se upis rođenih odnosi na Ferencu Vargu, sina Györgya Varge i Susanne Szurmo, koji je kršten 2. studenoga 1827. godine. U upisima se kao krsni kum navodi János Jakab, dok je kao kuma upisana Éva Meszáros.⁵⁷ Broj rođene djece u promatranom razdoblju vođen je kronološkim redom, naknadnih upisa nije bilo. Matica za svaku promatranu godinu donosi broj rođenih.

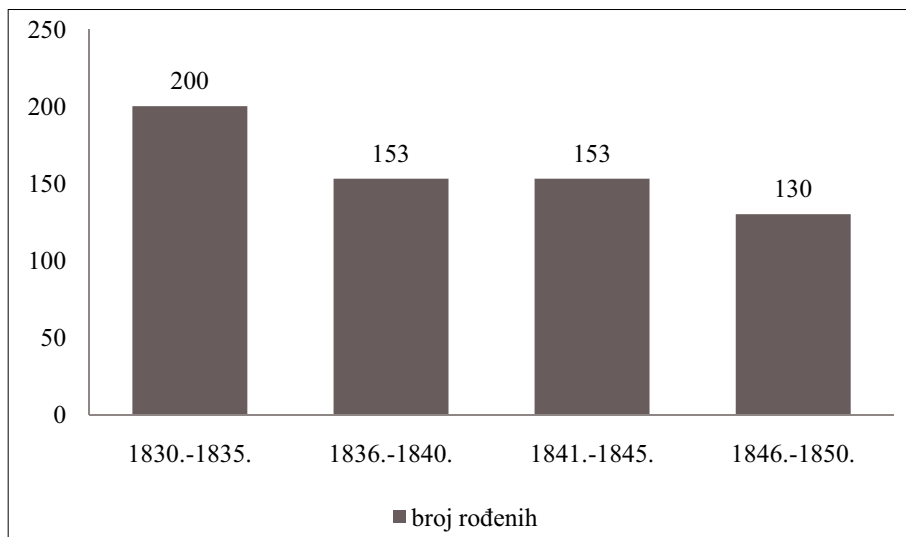
⁵⁴ *Hercegszöllösi Kánonok*, 75.-76.

⁵⁵ *A bízalom pecsétje alatt*, 1: 193.

⁵⁶ Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 41.

⁵⁷ MNLBaLIV.439

Grafikon 4. Broj rođenih u Zmajevcu između 1830. i 1850. godine⁵⁸

Prema podacima grafikona, između 1830. i 1850. godine među reformiranim zmajevačkim stanovništvom rodilo se 636 djece. Maksimum u broju rođenja dosegnut je između 1830. i 1835. godine, kada se rodilo 200 djece (31,44 % ukupnoga broja upisa). U tom je vremenskom intervalu dosegnut i maksimum u broju rođenja po godinama – 1835. godine upisano je 40 rođenja (6,28 % ukupnoga broja upisa), dok je minimum po godinama ostvaren 1840. godine sa svega 13 rođenja (2,04 % ukupnoga broja upisa). Među zmajevačkim reformiranim stanovništvom u promatranom razdoblju prosječno je godišnje rođeno 31,8 djece.

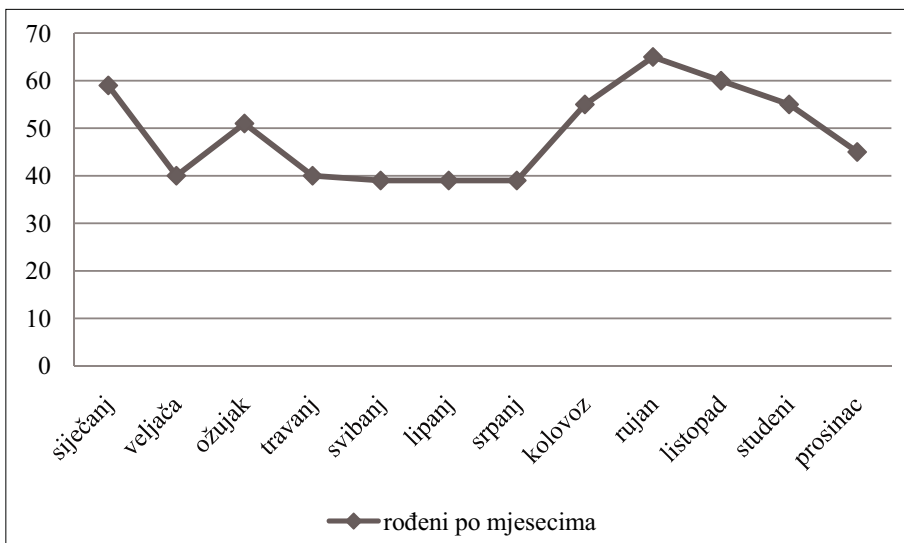
Prema podacima grafikona vidljivo je da se broj rođenja djece među reformiranim stanovništvom u prvoj polovici 19. stoljeća postupno smanjivao. U prvom promatranom petogodišnjem razdoblju (1830.-1835.) rođeno je 70 djece više nego u posljednjem (1846.-1850.). Taj se trend može objasniti i brojem sklopljenih brakova, koji se u istom razdoblju od početnoga maksimuma postupno smanjivao. Razlika između sklapanja brakova i broja rođenih vidljiva je u tome što je minimum u broju vjenčanja dosegnut između 1841. i 1845. godine, a u broju rođenja u zadnjem promatranom petogodišnjem razdoblju, između 1846. i 1850. godine, kada se rodilo 130 djece (20,44 % ukupnoga broja upisa).

U tradicionalnim društvima sezonsko kretanje broja rođenja u velikoj je mjeri povezano s prirodnim, društvenim i kulturnim čimbenicima. Među prirodne ubrajaju se meteorološki i klimatski čimbenici, visok mortalitet tijekom

⁵⁸ Isto

zimskog razdoblja, razdoblja nerodica i gladi i sezonski utjecaj na seksualni poriv, koji je tijekom proljeća bio najizraženiji. Klimatski su uvjeti određivali tempo poljodjelskih radova, a time su posredno utjecali i na sezonsku raspodjelu začeca.⁵⁹

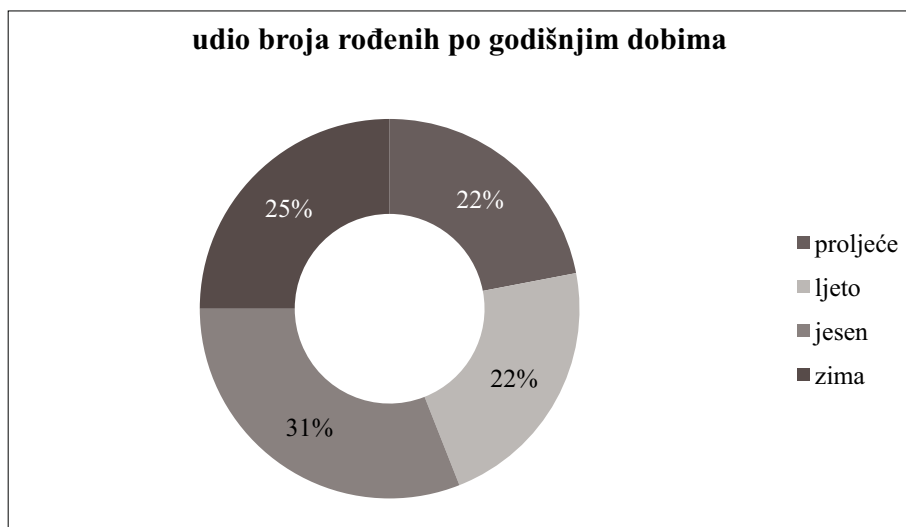
Grafikon 5. Broj rođenih po mjesecima u Zmajevcu u prvoj polovici 19. stoljeća⁶⁰

Prema podacima grafikona vidljivo je da je najviše upisa rođenih u promatranom razdoblju bilo tijekom jesenskih mjeseci. Maksimum u broju rođenja postignut je u rujnu sa 67 upisa rođenih (11,33 % ukupnoga broja) i u listopadu sa 60 upisa (10,16 % ukupnoga broja upisa). Najmanje se djece rodilo tijekom ljetnih mjeseci, kada je minimum u broju upisa rođenih dosegnut u lipnju i srpnju. U navedena dva mjeseca upisano je po 38 rođenja (6,44 % ukupnoga broja upisa). Prema brojčanim podacima koji su dobiveni analizom broja upisa rođenih, može se utvrditi da je vrijeme začeca, a time i rođenja, bilo uvjetovano prvenstveno gospodarskim aktivnostima i obavljanjem poljskih poslova.

⁵⁹ Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 51.

⁶⁰ MNLBaLIV.439

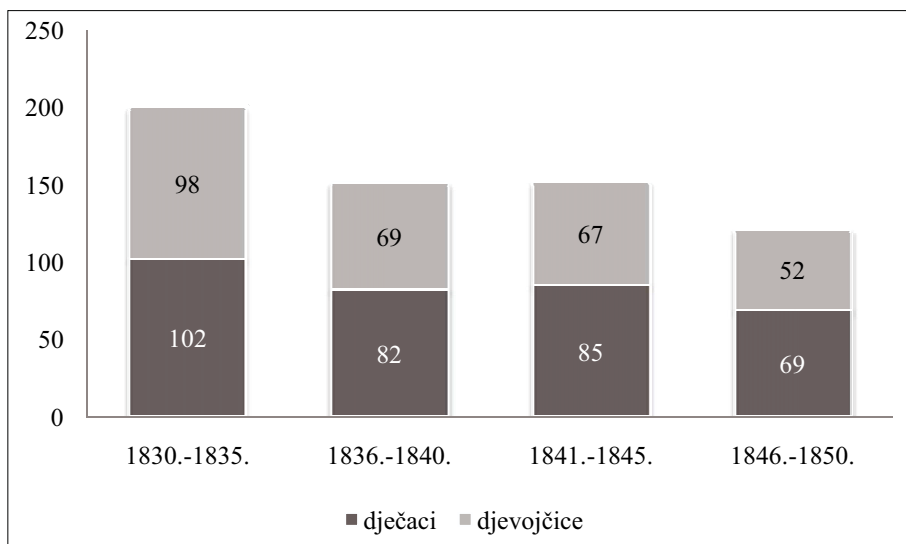
Grafikon 6. Udio broja rođenih po godišnjem dobu u Zmajevcu u prvoj polovici 19. stoljeća⁶¹

Iz prikazanoga grafikona vidljivo je da je najveći broj djece rođen tijekom jeseni, a najmanje tijekom ljetnih mjeseci. Zanimljiv je odnos u broju rođenja tijekom zimskih i proljetnih mjeseci. Tijekom proljeća rođeno je 132 djece, a tijekom zime njih 131, odnosno u proljetnom razdoblju rođeno je jedno dijete više nego zimi. To je povećanje neznatno i iznosi samo 0,16 % ukupnoga broja upisa.

3.2. Spolna struktura rođenih

Prema demografskim pokazateljima, u prosjeku maskulinitet uvijek nadvlada feminitet, odnosno u prosjeku se rodi više muške nego ženske djece. Kao uzrok takve spolne strukture rođenih navodi se potreba za nadoknadom većeg mortaliteta muškaraca uopće, te posebno dječaka u dojenačkoj dobi. U ovakav se trend uklapa i reformirano stanovništvo Zmajevca, budući da je u matičnoj knjizi rođenih u prvoj polovici 19. stoljeća zabilježeno rođenje 338 dječaka (54,16 %) i 286 djevojčica (45,83 %). Prosječno se godišnje rađalo 16,9 dječaka te 14,3 djevojčica.

⁶¹ Isto

Grafikon 7. Spolna struktura rođenih između 1830. i 1850. godine⁶²

Prema podacima grafikona vidljivo je da je u svakom petogodišnjem razdoblju rođeno više muške nego ženske djece. Najveća razlika u broju rođenja dječaka i djevojčica vidljiva je između 1841. i 1845. godine, kada se rodilo 18 dječaka više nego djevojčica. Minimum je vidljiv u prvom petogodišnjem razdoblju (1830.-1835.) kada su rođene samo 4 djevojčice manje u odnosu na dječake. Iz grafikona je isto vidljivo da dolazi do postupnog i podjednagog smanjenja rođenja i muške i ženske djece. Kada se uspoređi razdoblje između 1830. i 1835. godine s posljednjim promatranim razdobljem, vidljivo je da je rođeno 33 dječaka i 46 djevojčica manje u odnosu na početni maksimum.

Promatrano prema godinama, najviše se dječaka rodilo 1844. godine, njih 44 (7,05 %), zatim 1832. i 1834. godine, njih po 22 (3,52 %). Najmanje je dječaka bilo 1840. godine, njih svega 5 (0,80 %), i 1842. godine, kada se rodilo njih 8 (1,28 %). Najviše se djevojčica rodilo 1835. i 1837. godine, njih po 21 (3,36 %) i 1841. godine, njih 20 (3,20 %). Najmanje se ženske djece, prema upisima matice rođenih, rodilo 1843. godine, svega 6 (0,96 %) djevojčica, te 1848. godine, kada se rodilo 7 (1,12 %) djevojčica.

⁶² Isto

Tablica 3: Broj muške i ženske djece (po godinama) između 1830. i 1850. godine⁶³

Godina	Dječaci	Djevojčice	Ukupno
1830.	14	17	31
1831.	10	12	22
1832.	22	15	37
1833.	15	19	34
1834.	22	14	26
1835.	19	21	40
1836.	21	12	33
1837.	18	21	39
1838.	19	14	33
1839.	19	15	34
1840.	5	7	13
1841.	21	20	41
1842.	8	18	26
1843.	13	6	19
1844.	24	13	37
1845.	19	10	29
1846.	10	12	22
1847.	10	12	22
1848.	15	7	22
1849.	20	12	32
1850.	14	19	33
Ukupno:	338	286	624

Prema podacima tablice vidljivo je da je najveća razlika u broju rođenih dječaka i djevojčica bila 1844. godine, kada je rođeno 11 dječaka više u odnosu na djevojčice, a najmanja je razlika u broju rođenih bila 1841. godine, kada se rodio samo jedan dječak više u odnosu na djevojčice.

3.3. Blizanci i djeca rođena nakon smrti oca (posthumus)

U zmajevačkoj reformiranoj matici rođenih redovito je bilježeno rođenje blizanaca, kod kojih se zapisivao izraz *kettōsok* nakon imena krštene djece. U promatranom je razdoblju prvo krštenje blizanaca zabilježeno u srpnju 1829.

⁶³ Isto

godine, kada su krštene Anna i Julianna Kövi, kćeri Istvána Kövija i Sofije Pálfi, a zadnji upis je nastao 24. ožujka 1849. godine, kada su rođeni blizanci Istvána Kissa i Katalin Ajler. Od dvojice blizanaca, István je i kršten, dok je drugi sin mrtvoroden.⁶⁴

U Zmajevcu je među reformiranim stanovništvom, prema podacima upisa matice rođenih, zabilježeno rođenje ukupno 13 parova blizanaca. Od toga se rodilo pet parova blizanki i pet parova blizanaca, dok su u trima slučajevima blizanci bili različita spola. Blizanci su se redovito zapisivali u jednu rubriku, a svi su kršteni istoga dana, osim u onim slučajevima u kojima se jedan od blizanaca rodio mrtav. U Zmajevcu su bila samo dva takva primjera. Tijekom promatranog razdoblja nije zabilježeno ni jedno rođenje trojki.

Prema podacima matice rođenih, među reformiranom stanovništvom u Zmajevcu rođeno je samo dvoje djece nakon smrti njihova oca. Prvi slučaj je upisan 20. rujna 1847. godine kada je *postumus* rođen Josef Varga, sin Josefa Varge i Éve Kováts, dok je drugi upis nastao 19. listopada 1849. godine kada se posthumno rodio Sándor Kováts, sin Josefa Kovátsa i Éve Halász.⁶⁵ Matična knjiga rođenih ne donosi ni jedan upis o nezakonito rođenoj djeci, pa se ona u okviru ovog demografskog istraživanja ne mogu proučavati.

4. Smrt u Zmajevcu u prvoj polovici 19. stoljeća

Najstarija matična knjiga umrlih reformiranoga stanovništva u Zmajevcu datira iz 1827. godine. Kao i u prethodna dva slučaja, i matica umrlih pisana je mađarskim jezikom, a upisi su čitki i uredni. Osim datuma smrti, matica umrlih donosi i zapise o datumu pokopa, imenu i prezimenu umrlog, njegovoj dobi te uzroku smrti. Specifičnost je reformirane matične knjige umrlih što donosi podatke o „mrtvozorniku“, odnosno o osobi (ili osobama) koja je utvrdila uzrok smrti, te o načinu pokopa. Ako je smrt nastupila u dojenačkoj dobi ili djetinjstvu, matične knjiga uredno bilježi i podatke o imenu i prezimenu oca umrlog djeteta. Najstariji je zapis u matičnoj knjizi umrlih nastao 5. prosinca 1827. godine, bilježenjem smrti Éve Szabó, kćeri Jánosa Szabóa, koja je u 17. godini života umrla od vrućice, a pokopana je uz propovijed, dok se posljednji upis u promatranom razdoblju odnosi na Istvána Kocsisa, koji je umro 25. prosinca 1850. godine, a pokopan je 26. prosinca. Umro je u 69. godini života od vrućice, a sahranjen je uz propovijed.⁶⁶

---

⁶⁴ Isto

⁶⁵ Isto

⁶⁶ Isto

4.1. Godišnja raspodjela umrlih

Smrtnost predstavlja negativnu sastavnicu prirodnog kretanja stanovništva, dovodeći do smanjenja ukupnoga broja stanovnika. Određena je trima skupinama čimbenika – medicinsko-biološkim, društvenim i gospodarskim. Pod medicinsko-biološkim se čimbenicima podrazumijevaju dobna struktura stanovništva, zdravstveno stanje pojedinca, ali i higijenski uvjeti te razvoj zdravstvene zaštite i medicine u području na kojem pojedinac živi. Društveni i gospodarski se uvjeti mogu odrediti životnim standardom, obrazovanjem, kvalitetom i dostupnošću medicinskih usluga te učinkovitošću preventivnih mjera zdravstvene zaštite. Najbolji je pokazatelj postojećeg životnog i higijenskog standarda neke zajednice mortalitet dojenčadi, dok mortalitet uopće svjedoči o zdravstvenom stanju određenih dobnih skupina, ali i općem društvenom i gospodarskom razvoju. Kao pokazatelj siromaštva i gladi, pruža uvid i u socioekonomska stanja određenoga društva.⁶⁷

Tijekom promatranoga razdoblja u prvoj polovici 19. stoljeća u matici umrlih reformiranog stanovništva u Zmajevcu zabilježene su 603 umrle osobe, a godišnje je prosječno bilo 30,15 zapisa. U tom se razdoblju najstariji zapis odnosi na Susannu Papa, koja je umrla 8. siječnja 1830. godine u 27. godini života, a kao uzrok njezine smrti navodi se invalidnost.⁶⁸ Najviše zapisa umrlih bilo je 1849. godine (12,43 % ukupnoga broja upisa) i 1831. godine, kada je u maticu upisano 68 umrlih (11,27 % ukupnoga broja upisa). Minimum u zapisima dosegnut je 1839. godine sa samo 6 upisa umrlih (0,09 % ukupnoga broja upisa) i 1832. godine s 32 upisa umrlih (5,30 % ukupnoga broja upisa).

Tablica 4. *Prosječan broj umrlih tijekom petogodišnjih razdoblja (1830.-1850.)*⁶⁹

Razdoblje	Prosječan broj umrlih
1830.-1835.	39,20
1836.-1840.	21,60
1841.-1845.	21,60
1846.-1850.	38,20

Prema tabelarnim podacima vidljivo je da je najveći prosječan broj umrlih u Zmajevcu tijekom promatranoga razdoblja bio u prvom petogodišnjem razdoblju (1830.-1835.), kada je u selu godišnje prosječno upisano 39,20 umrlih osoba. Zanimljiv je podatak koji svjedoči o jednakom broju umrlih osoba

⁶⁷ Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 80.

⁶⁸ MNLBaLIV.439

⁶⁹ Isto

između 1836. i 1840. godine te između 1841. i 1845. godine, kada je u oba petogodišnja razdoblja prosječan broj umrlih godišnje bio 21,60.

Grafikon 8. Kretanje broja umrlih u Zmajevcu po petogodišnjim razdobljima (1830.-1850.)⁷⁰

Prema podacima grafikona vidljivo je da je maksimum smrtnosti u promatranom razdoblju među zmajevačkim reformiranim stanovništvom dosegnut između 1830. i 1835. godine, kada je umrlo 196 osoba. U sljedećem petogodišnjem razdoblju dolazi do naglog pada u broju umrlih, kada je u odnosu na prethodno razdoblje umrlo 88 osoba manje. Stagnacija u broju umrlih nastavljen je u sljedećem petogodišnjem razdoblju, između 1841. i 1845. godine, kada je, kao i u prethodnom petogodišnjem razdoblju, u Zmajevcu umrlo 108 osoba. Zadnje petogodišnje razdoblje u prvoj polovici 19. stoljeća svjedoči o porastu broja umrlih te skoro doseže početni maksimum. Razlika između početnog i završnog petogodišnjeg razdoblja očituje se u samo 5 umrlih osoba. Kada se kretanje broja umrlih uspoređi s kretanjem broja rođenih, uočava se razlika. Dok se broj rođenih u promatranom razdoblju smanjuje, broj umrlih prvo stagnira, a zatim opet naglo raste, skoro dostižući početni maksimum.

4.2. Mjesečna raspodjela umrlih

Sezonsko kretanje broja umrlih najčešće je pod utjecajem klimatskih i bioloških čimbenika. Biološki se čimbenici očituju u otpornosti pojedinca i pojedinih skupina stanovništva, a njihova je uloga u sezonskoj raspodjeli smrti-

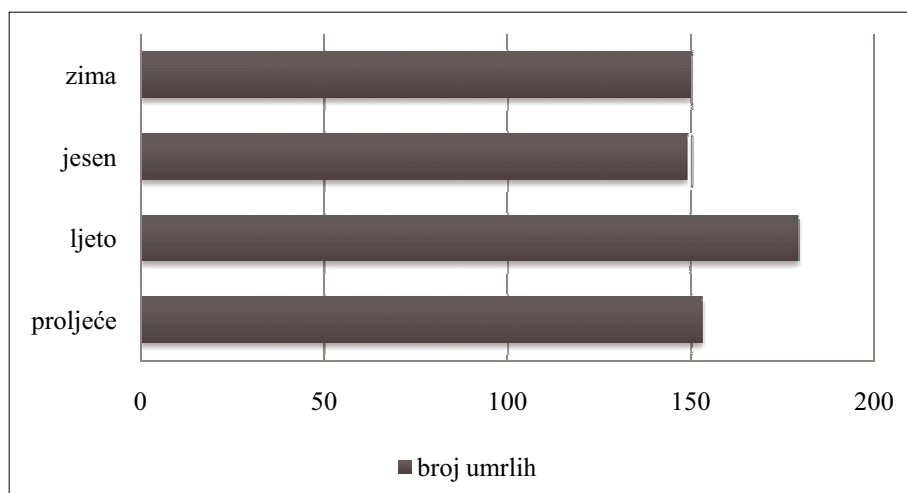
⁷⁰ Isto

nosti manja. Klimatska obilježja pojedinih godišnjih doba u najvećoj mjeri određuju raspodjelu smrtnosti – hladnoća, vlaga te velike vrućine utječu na ljudski organizam, čineći ga manje otpornim na različite karakteristične bolesti, primjerice: bolesti dišnih putova, različite viroze ili boginje u hladnom dijelu godine te crijevne bolesti tijekom ljetnih mjeseci, zbog lakše kvarljivosti hrane i nedovoljno pitke vode.⁷¹ Na širenje zaraza, a time i na smrtnost, u velikoj je mjeri utjecao i duži boravak u zatvorenom prostoru, koji je olakšavao širenje zaraznih bolesti. Hladnoća je u velikoj mjeri utjecala na smrtnost skitnica ili sirotinje, zbog nedovoljne količine ogrjeva i zbog odjeće nedostatne kvalitete. Na širenje zaraze, ali i na veći broj smrti, utjecale su i poplave, koje su dodatno pogoršale higijenski i zdravstveni standard, omogućivši time brže širenje različitih zaraza.⁷²

Sezonska je raspodjela smrtnosti povezana s dobnom strukturom stanovništva. Dojenačka je smrt najviše bilježena tijekom jesenskih i zimskih mjeseci. Tijekom ljetnih mjeseci najčešće su umirala starija djeca, dok je zimi umrlo najviše odraslih osoba te osoba treće životne dobi.⁷³ U Zmajevcu je tijekom prve polovice 19. stoljeća najviše ljudi umrlo tijekom ljeta (30,08 %), a najmanje tijekom jeseni (25,91 %).

Grafikon 9. Broj umrlih prema godišnjim dobima⁷⁴

⁷¹ Dubravka Božić Bogović i Eldina Lovaš, „Demografski pokazatelji u matičnoj knjizi umrlih reformirane župe Vardarac u 18. stoljeću“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 32 (2014), 181.-182.

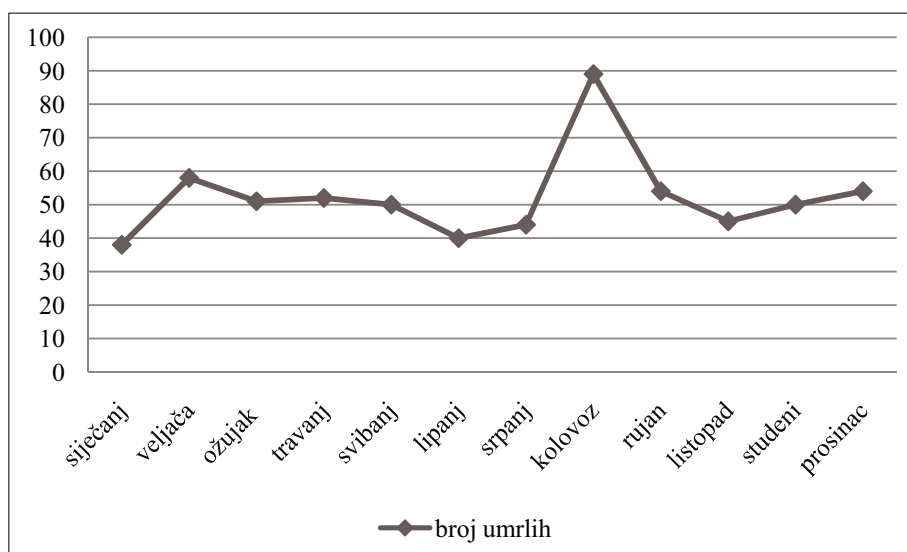
⁷² Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 86.

⁷³ Katušić, *Društvena i demografska struktura*, 136.

⁷⁴ MNLBaLIV.439

Prema podacima grafikona vidljivo je da je najveći broj Zmajevčana u promatranom razdoblju umro tijekom ljeta, a da je skoro podjednak broj umrlih tijekom proljetnih, jesenskih i zimskih mjeseci. U odnosu na kontinentalnu Hrvatsku, koju je karakterizirao ljetni minimum i zimski maksimum u broju umrlih,⁷⁵ Zmajevac pokazuje odstupanje od toga trenda jer je u promatranom razdoblju maksimum u broju umrlih ostvaren ljeti, dok je minimum dosegnut tijekom jeseni. Navedeno se odstupanje može objasniti pojavom epidemije kolere 1831. i 1849. godine, koja je u Zmajevcu harala oba puta od lipnja pa sve do kraja kolovoza. Udio ukupnoga broja umrlih koji su stradali od te epidemije iznosi 9,45 %.

Grafikon 10. Kretanje broja umrlih po mjesecima u Zmajevcu u prvoj polovici 19. stoljeća⁷⁶

Prema podacima grafikona vidljivo je da je najveća smrtnost u Zmajevcu po mjesecima dosegnuta u kolovozu (15,47 %) i veljači (10,08 %), dok je minimum ostvaren u lipnju (7,07 %) i srpnju (7,65 %). Tijekom kolovoza u promatranom je razdoblju umrlo 49 osoba više nego u istom tom razdoblju tijekom lipnja. Kao što je već rečeno, navedeni se podaci mogu objasniti pojavom kolere 1831. i 1849. godine, koja je najveću smrtnost uzrokovala u kolovozu.

⁷⁵ Jasna Čapo, „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću“, u: *Zbornik radova Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka* (Zagreb, 1993), 127.

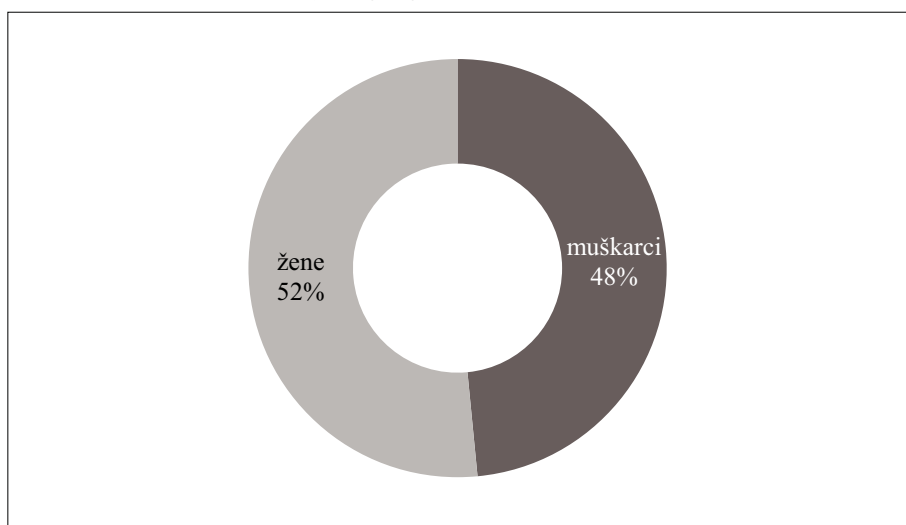
⁷⁶ MNLBaLIV.439

4.3. Spolna i dobna struktura umrlih

Muškarci su u većini, osim u mlađoj dobi, umirali u starijim dobnim skupinama u odnosu na žene. Izuzetak čini samo fertilna dob, u kojoj je u prosjeku umiralo više žena, pretežno zbog problema i komplikacija koji su se pojavili pri porodu.⁷⁷

U promatranom razdoblju zmajevačko reformirano stanovništvo pokazuje drugačije trendove. Naime, umrlo je više žena nego muškaraca.

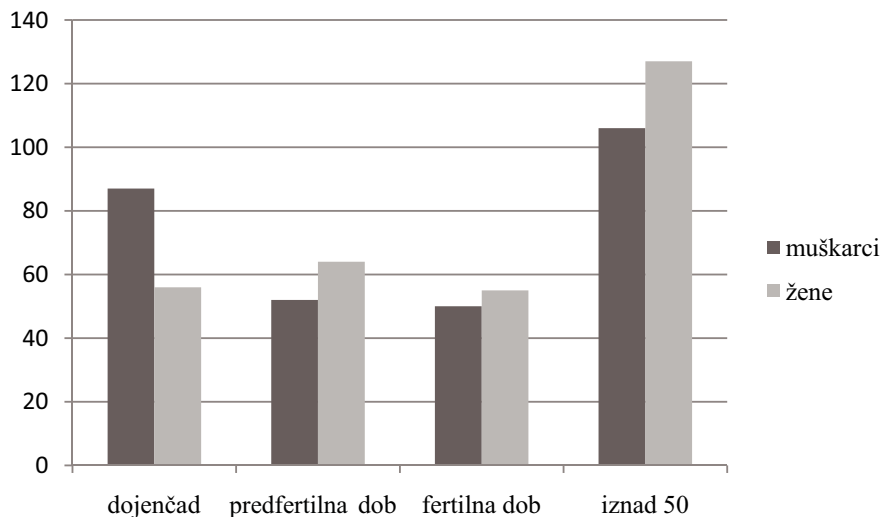
Grafikon 11. Udio umrlih u Zmajevcu po spolu⁷⁸

Prema podacima grafikona vidljivo je da je u promatranom razdoblju umrlo 4 % više žena nego muškaraca. Prema ovim podacima, Zmajevac se ne uklapa u uobičajene trendove po kretanju broja umrlih muškaraca i žena jer je godišnje prosječan broj umrlih muškaraca veći u odnosu na smrtnost žena. Promatrano po godinama, najmanje je žena umrlo 1839. godine, kada su u matičnu knjigu zabilježene samo dvije pokojnice, i 1832. godine, kada ih je zabilježeno samo pet. Maksimum u smrtnosti po godinama dosegnut je 1830., 1831. i 1849. godine, kada su godišnje umrle po 34 žene. Najmanje je muškaraca umrlo 1839. godine, prema zapisima svega dvojica, i 1838. godine, kada su umrla sedmorica. Najviše je muškaraca umrlo 1831. godine, njih 33, i 1841. godine, kada ih je u maticu umrlih upisano 23.

⁷⁷ Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 89.

⁷⁸ MNLBaLIV.439

Grafikon 12. *Raspodjela umrlih po dobi u Zmajevcu*⁷⁹

Prema podacima grafikona i usporedbi smrtnosti spolova vidljivo je da je više muškaraca umrlo tijekom dojenačke dobi (13,76 % ukupnoga broja upisa), dok u ostalim dobnim kategorijama veći broj umrlih čine žene. Navise je žena u promatranom razdoblju umrlo poslije 50. godine života (21,06 % ukupnoga broja upisa). Najmanja je razlika u smrtnosti žena i muškaraca tijekom fertile dobi, kada je umrlo samo 5 žena više nego muškaraca.

Prema tabelarnim podacima, najviše je stanovnika u Zmajevcu u prvoj polovici 19. stoljeća umrlo prije navršene prve godine života. Prema zapisima matice umrlih, dojenačka smrt u odnosu na ukupna smrtnost u Zmajevcu iznosi 21,66 %. Zatim slijede smrtnost djece od prve do četvrte godine života (11,07 %) i smrtnost djece od pete do devete godine života (8,66 %). Prema navedenim podacima, najosjetljivija dobná skupina bila su djeca i dojenčad, a njihova smrtnost čini 41,39 % ukupne smrtnosti u Zmajevcu.

U promatranom razdoblju ni jedan stanovnik Zmajevca nije doživio više od 89 godina života. Prema zapisima matične knjige umrlih, najdugovječnija osoba bila je Ersébeth Szóllósi, koja je umrla 4. lipnja 1840. godine zbog oslabljenja u 87. godini života. Najdugovječniji muškarac prema zapisima matične knjige umrlih u Zmajevcu bio je János Gregó, koji je umro 5. travnja 1835. godine zbog oslabljenja u 85. godini života.⁸⁰

⁷⁹ Isto

⁸⁰ MNLBaLIV.439

Tablica 5. *Prosječan broj umrlih prema dobnim kontingentima⁸¹*

Dobni razred	Broj umrlih	%
<1	135	21,66
1-4	69	11,07
5-9	54	8,66
10-14	18	2,88
15-19	15	2,40
20-24	23	3,69
25-29	20	3,21
30-34	12	1,92
35-39	18	2,88
40-44	17	2,72
45-49	25	4,01
50-54	41	6,58
55-59	27	4,33
60-64	37	5,93
65-69	42	6,74
70-74	36	5,77
75-79	21	3,37
80-84	10	1,60
85-89	3	0,48
90-100	0	0
>100	0	0

4.4. Uzroci smrti među zmajevačkim stanovništvom

Zbog stupnja razvoja medicine, dijagnostike i naziva bolesti postoji uočljiva razlika između medicine 19. stoljeća i suvremenoga doba. U matičnim su knjigama u većini slučajeva uzroci smrti nedostajali. Razlog je tomu to što su osobe⁸² koje su bilježile uzrok smrti umrlih bile medicinski neobrazovane, pa su se oni često bilježili prema simptomima, a ne prema stvarnom nazivu bolesti, tako da ne znači nužno da je osoba zaista umrla od zabilježene bolesti.⁸³ Unatoč navedenim poteškoćama, podaci koji su zabilježeni u matičnoj knjizi umrlih mogu ukazati na neke trendove, među kojima su i epidemije, pošasti i drugo.

⁸¹ Isto

⁸² U zmajevačkoj se matičnoj knjizi nakon svake godine nalazi potpis svećenika, ali to ne mora nužno značiti da je on upisivao podatke u matičnu knjigu. Mogle su to učiniti i druge obrazovane osobe.

⁸³ Božić Bogović i Lovaš, „Demografski pokazatelji“, 189.

U zmajevačkoj reformiranoj matici umrlih u promatranom razdoblju redovno su bilježeni uzroci smrti zmajevačkoga stanovništva. Uz svaku umrlu osobu najčešće se bilježio samo jedan uzrok smrti, ali postoje i zapisi u kojima se kao uzrok smrti navode dvije ili više bolesti. Primjerice, István Korsós, stariji, umro je 18. kolovoza 1831. godine u 77. godini života, a kao uzrok njegove smrti navode se teška bolest i kolera, dok se kod Juliánne Korsós, koja je umrla 18. veljače 1846. godine u 27. godini života, navodi da su uzroci njezine smrti vrućica, vodena bolest i rađanje.⁸⁴

Podaci zmajevačke matice umrlih donose upise o konkretnim bolestima i uzrocima smrti. Među njima se kao uzrok smrti navode: vrućica (75 puta), epilepsija (49), vodena bolest (38), kolera (34), sepsa (34), ospice (32), moždani udar (25), tuberkuloza (24), kronični bronhitis (18), čir (11), oteknuće grla (9), pleuritis (7), upala pluća (6), rađanje (4), boginje (2), rak (2), žutica (2), gušenje (2), grlobolja (2), skarlatina (1), sifilis (1), babinja groznica (1), proljev (1), invalidnost (1) i prehlada (1).⁸⁵

Osim navođenja konkretnih bolesti, zapisi matice umrlih donose opisne podatke o uzroku smrti, donesene na temelju pojedinih simptoma. Tako se kod osoba treće životne dobi kao uzrok smrti najčešće navode: oslabljenje (10 puta), starost (3), slabost (1) i umor (1). Kod dojenačke se smrti kao uzrok navodi nerazvijenost (8 puta), ali bilježeni su podaci i o mrtvorodenoj djeci (10). Česti su zapisi i s opisom bolesti. Tako se u zmajevačkoj matičnoj knjizi navodi da je od *zarazne bolesti popraćene visokom temperaturom* tijekom promatranog razdoblja umrlo 8 osoba. U rubriku o uzroku smrti često je zapisan i uzrok *teška bolest* (57 puta), što može upućivati na različita oboljenja. Među upisima se pojavljuju i oteknuće (15), grč (2), bol, bolest, loša rana i poteškoće (1). Kao uzrok smrti navedena je i iznenadna smrt (8 puta) te slučajna smrt. Slučajnom je smrću umrla Katalin Jakab, kći Jánosa Jakaba, u prvoj godini života, 19. prosinca 1845. godine.⁸⁶

U matične su se knjige unosili i podaci o nesrećama i nesretnim smrtnim slučajevima. Takvih je u Zmajevcu tijekom promatranoga razdoblja bilo više. Primjerice, 20. srpnja 1834. godine u Dunavu se utopila Julianna Korsós, kći Istvana Korsósa. Sličnu su sudbinu doživjeli i István Kurutz 1836. godine te Mihály Gyurka, mlađi, 1838. godine. Dávid Tsomor umro je nesretnom smrću u prosincu 1842. godine jer se u bunaru na njega urušila zemlja.⁸⁷

⁸⁴ MNLBaLIV.439

⁸⁵ Isto

⁸⁶ Isto

⁸⁷ Isto

Matična knjiga umrlih bilježi i jedno ubojstvo, kada je József Varga 16. srpnja 1847. godine, prema zapisu, bio upucan. Péter Szabó nesretnom je smrću umro 2. studenoga 1848. godine zbog prevrtanja kočije, a zadnji nesretni slučaj koji je zabilježen u matici umrlih datira iz 4. siječnja 1850. godine, kada je András Kováts u 52. godini života umro jer ga je otac pogodio kamenom.⁸⁸

5. Zaključak

Kvantitativne i statističke metode primijenjene pri analizi i obradi podataka zabilježenih u najstarijim matičnim knjigama reformiranih u Zmajevcu djelomično pokazuju trendove karakteristične za društva predtranzicijskoga razdoblja koja se mogu prepoznati u više čimbenika. Na demografska obilježja veliki su utjecaj imale klimatske promjene koje su utjecale na sezonsku raspodjelu rođenja. Gospodarske aktivnosti ruralnoga stanovništva uvjetovale su vrijeme održavanja vjenčanja, koja su se u Zmajevcu među reformiranim stanovništvom održavala tijekom jesenskih mjeseci. Pokazatelji tradicionalnosti zmajevačkoga stanovništva očituju se u poštivanju normi propisanih *Kanonima* pri sklapanju brakova, a nije upisano ni jedno nezakonito rođeno dijete tijekom promatranoga razdoblja.

Visok se natalitet tijekom toga razdoblja postupno smanjivao, a bio je popraćen visokim dojenačkim mortalitetom i niskom doživljenom prosječnom dobi. U odnosu na natalitet, mortalitet se postupno povećavao, skoro dosegnuvši početni maksimum. Najviše je ljudi u Zmajevcu umrlo tijekom ljetnih mjeseci, zbog čega se selo ne uklapa u hrvatske i srednjoeuropske trendove u tom razdoblju. To se odstupanje može objasniti i epidemijama kolere koje su zahvatile selo u lipnju i kolovozu 1831. i 1849. godine. Promatrano prema dobi, Zmajevac pokazuje odstupanja u broju umrlih. Naime, za razliku od ostalih predstatističkih društava, među reformiranim je stanovništvom u prosjeku umrlo više žena nego muškaraca, iako je u promatranom razdoblju rođeno više dječaka nego djevojčica.

Zmajevačko je stanovništvo bilo ruralno i tradicionalno, o čemu svjedoči i neznatna uloga žene, koja se svodila na reprodukciju i na brigu o kućanstvu i obitelji. Tijekom promatranoga razdoblja broj brakova se postupno smanjivao. Uzrok tomu može biti i kasnije stupanje mladenaca u brak. O razmjernoj zatvorenosti zmajevačkoga društva svjedoče podaci o sklapanju bračnih zajednica koje su se odvijale pretežno u vlastitoj sredini i unutar vlastite etničke skupine, a ne postoje upisi o tome da je reformirano stanovništvo sklapalo brakove s pripadnicima drugih vjerskih zajednica. Prema tome, Zmajevac slijedi glavne hrvatske i europske demografske trendove u prvoj polovici 19. stoljeća

⁸⁸ Isto

jer je većina navedenih obilježja, dobivenih analizom podataka zmajevačkih matičnih knjiga, karakteristična i za većinu hrvatskih i europskih zajednica u prvoj polovici 19. stoljeća. Unatoč postupnom smanjenju broja rođenih i umrlih, analizom podataka matičnih knjiga ne može se utvrditi demografska tranzicija, prijelaz s tradicionalnog režima reprodukcije koji se odvija uz visoke stope nataliteta i visoke stope mortaliteta na moderni režim reprodukcije stanovništva koji se odvija uz niske stope nataliteta i mortaliteta, jer se prema analiziranim podacima, prema matičnoj knjizi umrlih, od početnoga pada dolazi do postupnoga povećanja stope smrtnosti između 1840. i 1850. godine.

Analizom matičnih knjiga vjenčanih, krštenih i umrlih utvrđena su i prikazana do sada neistražena demografska obilježja zmajevačkoga reformiranog stanovništva u prvoj polovici 19. stoljeća. Ovo istraživanje, međutim, otvara niz drugih istraživačkih pitanja koja se mogu odnositi na proučavanje strukture obitelji (broj djece, kumstvo i slično), međuvjerske odnose ili na komparativna istraživanja kojima bi se usporedila demografska kretanja zmajevačkoga stanovništva s drugim etničkim i vjerskim zajednicama na području južne Baranje u prvoj polovici 19. stoljeća.

Summary

THE REFORMED CHRISTIAN POPULATION OF THE VILLAGE OF ZMAJEVAC IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY (1827-1850)

The Reformation, originating in Germany, very quickly spread to other European territories and also taking in parts of the Hungarian-Croatian Kingdom in which the “Baranya Triangle”, where the settlement of Zmajevac was situated, was a constituent part of it. The Ottoman conquests favoured a more rapid spread of the Reformation. In contrast to the Catholics, embodied by papists and supporters of the Habsburg dynasty, the Ottomans allowed the activities of the reformed pastors, assuming that the members of the new movement would be more obedient subjects of the Porte. During the Ottoman rule, Luther’s teaching spread to today’s Croatian Baranya, where it rapidly took root in the nation due to the activities of Mihály Sztárai. It spread to Lug, but rapidly also to other areas of Baranya; one of them was Zmajevac. This is also proven by the huge number of entries in the oldest preserved Register of Births, Marriages and Deaths of the reformed Zmajevac Helvetic Church, which is kept in the Archive of the Baranya County of the Hungarian State Archive in Pécs. Quantitative and statistical methods applied in the analysis and a review of the data recorded in the oldest Parish Registers of the reformed population in Zmajevac partly showed the characteristic trends of societies in the pre-statistical period which can be recognized in several factors. Climate changes, influencing the seasonal distribution of births, had a great impact on demographic characteristics. The economic activities of the rural population determined the time of wedding procedures which in Zmajevac, among the reformed population, took place during autumn. Indications of the traditionalism of the Zmajevac population are seen in the population abiding to the marriage ceremony norms stipulated in *Canons* and by the fact that there were no registered children born out of wedlock during the observed period. High birth rates gradually decreased and were followed by high infant mortality and a low average age. In comparison to the birth rate, mortality gradually increased almost reaching the initial maximum. Most deaths occurred in Zmajevac during the summer months, the village thus going against the trends in Croatia and Central Europe during that time. The deviation can also be explained by the cholera epidemics that afflicted the village in June and August in 1831 and 1849; considering the age of people, Zmajevac showed deviations in the birth rate. Namely, in comparison to other pre-statistical societies, among the reformed population, on average, more women than men died, although more boys than girls were born during the observed period. The inhabitants of Zmajevac were rural and traditional; the inconsiderable role of women, reduced to reproduction and to home and family care, testifies to this fact. During the observed period, the number of marriages gradually decreased; the reason for this could also have been the late marriages. Data on marriages, that took place mainly within their own environment and within their own ethnic group, as there are no entries of the reformed population marrying into other religious communities, testify to it being a relatively closed community. Accordingly, Zmajevac followed the main Croatian and European demographic trends in the first half of the 19th century, owing to the fact that most of the mentioned

characteristics, obtained by data analysis of the Zmajevac registers, were also characteristic of the majority of Croatian and European communities in the 19th century.

Key words: southern Baranya, Zmajevac, historical demography, Reformed Christian population, parish registers, first half of the 19th century

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Eldina Lovaš

Filozofski fakultet, Katedra za povijest novog vijeka – Doktorski studij,
Sveučilište u Pečuhu
eldina.lovas@hotmail.com